

Lavinus NIKOLAJEVIC
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Folclorul românesc în zona Banatului Istoric

Abstract: (Romanian Folklore in Historical Banat District) The Banat area that remains beyond the border of Romania has raised the interest of a large number of researchers who have undertaken multiple actions of collecting and classifying musical categories. The first researcher dealing with Romanian folklore beyond the border was Béla Bartók, who between 1908-1918 collected more than 3500 songs from the former Timis-Torontal administrative region, reaching in 1912 in villages such as Alibunar, Vladimirovaț, Seleuș, Uzdin from where it collects over 90 musical pieces. After the studies on the folklore in the Banat Serbian region, the presence of the final cadence, which in the majority of cases is found on the second level (Banat's cadence), was observed at the bottom of the way, proving the similarity with the Romanian folklore specific to the Banat region.

Keywords: folklore, Serbian Banat, musical categories, banat cadence, Béla Bartók

Rezumat. Zona Banatului rămasă dincolo de granița României a stârnit interesul unui număr mare de cercetători care au întreprins multiple acțiuni de culegere și clasificare a categoriilor muzicale. Primul cercetător care s-a ocupat de folclorul românesc dincolo de graniță a fost Béla Bartók, care între anii 1908-1918 a cules peste 3500 de melodii din fosta regiune administrativă Timiș-Torontal, ajungând în anul 1912 în localități ca Alibunar, Vladimirovaț, Seleuș, Uzdin de unde culege peste 90 de piese muzicale. În urma studiilor întreprinse asupra folclorului din zona Banatului Sârbesc s-a observat prezența cadenței finale, care în majoritatea cazurilor se găsește pe treapta a doua (cadența bănățeană) de la baza modului, dovedind asemănarea cu folclorul românesc specific zonei Banatului.

Cuvinte-cheie: folclor, Banat Sârbesc, categorii folclorice, cadența bănățeană, Béla Bartók

1. Cadrul istoric

Înainte de a vorbi despre muzica românilor din Banatul Istoric (Sârbesc) trebuie să dăm o atenție deosebită istoriei, *largo sensu*, pentru a putea înțelege cât mai bine istoria obiceiurilor și a muzicii românilor de pe acest teritoriu. Sunt relativ puțini cercetători români și sârbi care s-au ocupat cu studierea trecutului românilor din Banatul Istoric.

Banatul este cunoscut prin trecutul său istoric și etnic foarte furtunos, în primul rând datorită poziției sale geografice deoarece aflându-se în Câmpia Panonică a fost populat din cele mai îndepărtate timpuri și până în prezent. Datorită fertilității Câmpiei Panonice a fost expus în nenumărate rânduri atacurilor diverselor popoare migratoare. Totodată, Banatul a suferit mai multe colonizări devenind un mozaic etnic.

Odată cu terminarea Primului Război Mondial și crearea noilor granițe în Europa, Banatul a fost împărțit între trei țări: România, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și Ungaria. Începând din anul 1918 și până în zilele de astăzi românii din partea sârbească a Banatului luptă pentru păstrarea elementelor culturii naționale. O mare problemă este reprezentată de natalitatea scăzută și migrațiile masive în străinătate și la oraș.

Deși există o diferență numerică între românii din Banat și cei din Timoc, primii sunt mai bine organizați, în acest fel identitatea națională fiind mai bine conservată. Când vorbim despre identitatea națională nu trebuie uitat să menționăm faptul că românii din Banat față de cei din Timoc au o comunitate mult mai bine organizată datorită drepturilor de a avea biserici și școli în limba română. Trebuie amintit că există peste patruzeci de localități cu populație românească, în cele mai multe dintre sate, românii fiind majoritari față de restul națiunilor conviețuitoare. La început, Biserica, iar mai apoi activitatea muzical-folclorică de amatori din cadrul societăților cultural-artistice au ajutat românii să-și poată păstra limba, alături de celelalte elemente definitorii pentru identitatea națională.

Unele localități din partea Banatului Sârbesc sunt atestate documentar încă din secolele XIV-XV și anume: Marcovăț, Grebenaț, Voivodinț, Coștei, Iablanca, Sălcița, Jamul Mic. La începutul secolului al XVIII-lea mai exact după anul 1716 și eliberarea de sub Imperiul Otoman au migrat un număr de circa 13.000 de români din Oltenia, majoritatea stabilindu-se pe actualul teritoriu al Banatului românesc și doar o mică parte pe teritoriul Banatului sârbesc, aceste trei localități populate de românii veniți din Oltenia fiind Straja, Satu Nou și Sân Mihai. Pe lângă aceste trei localități, un număr mult mai mare îl constituie localitățile care au fost populate de români veniți din Ardeal (Torac, Ovcea, Ecica, etc.). Românii sosiți din Ardeal, Oltenia și Banat alături de cei băștinași vor ajunge în contact cu alte popoare care au venit mai târziu pe acest teritoriu și anume: germani, maghiari, sârbi, slovaci, rusini, romei etc, ceea ce va duce la cumulara noilor experiențe.

2. Dezvoltarea și manifestarea cultural-artistică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

În ceea ce privește viața cultural-artistică, românii din Banat și-au arătat interesul de a nu rămâne în urmă față de realizările culturale ale mediului în care trăiau laolaltă cu reprezentanții celorlalte popoare și naționalități. Astfel, aceștia și-au constituit o bogată tradiție. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în satele locuite de români se deschid biblioteci și săli de citire, iau ființă coruri vocale, tarafuri și orchestre de muzică populară iar mai târziu și fanfare. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Curtea vieneză a luat măsuri în privința acordării sprijinului dezvoltării culturale.

În Banatul Sârbesc au fost înființate coruri bisericești, în mai multe sate începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Primul cor bărbătesc al românilor din Banatul Sârbesc s-a înființat în 1869 la Coștei, după care urmează corul bărbătesc de la Marcovăț în anul 1871, cel de la Vlaicovăț în anul 1875 și la Voivodinț în 1885. Aceste coruri organizau spectacole de sărbători, compuse din cântece și jocuri românești. În cadrul acestor manifestări cultural-artistice, pe lângă cor s-a prezentat publicului echipa de dansatori cu „Bătuta” și „Călușorul”, dansuri nelipsite până în prezent de la spectacolele românilor din Banatul Sârbesc. De la începutul secolului al XX-lea începe construirea căminelor culturale pentru repetițiile și concertele ce urmau să se desfășoare.

3. Elemente specifice ale muzicii românilor din Banatul Sârbesc

Zona Banatului rămasă dincolo de granița României a stârmit interesul unui număr mare de cercetători care au întreprins multiple acțiuni de culegere și clasificare a categoriilor muzicale. Toate aceste studii efectuate au demonstrat că Banatul sârbesc reprezintă un templu al menținerii valorilor naționale, dorință realizată prin ambiția omului de rând de a-și păstra identitatea.

Primul cercetător care s-a ocupat de folclorul românesc dincolo de graniță a fost Béla Bartók. Între anii 1908-1918, acesta a cules peste 3500 de melodii din fosta regiune administrativă Timiș-Torontal, ajungând în anul 1912 în localități ca Alibunar, Vladimirovaț, Seleuș, Uzdin, de unde culege peste 90 de piese muzicale. Materialul selectat conține mai multe categorii folclorice ca: doine, balade, colinde, dansuri, jocuri, cântece propriu-zise.

Alt cercetător de seamă a fost Constantin Brăiloiu, care în anul 1955 a poposit în Banatul Sârbesc pentru a observa asemănările dintre repertoriul muzical al întregului Banat. Părintele folcloristicii contemporane, așa cum era numit, a cules din Deliblata, Vladimirovaț și Torac un număr de 109 melodii folclorice.

Dintre românii din Serbia s-a remarcat Trandafir Jurjovan, fost redactor muzical al postului de radio Novi Sad, care a înregistrat un număr impresionant de 2043 de piese muzicale.

Alți folcloriști și etnomuzicologi care au acordat atenție fenomenului muzical românesc din Serbia au fost: Nicolae Lighezan, Tiberiu Alexandru, Constantin Palade, Emilia Comișel.

3.1 Categoriile muzicale întâlnite în folclorul românilor din Banatul sârbesc

Prin munca de teren întreprinsă până în zilele noastre, s-a observat un repertoriu vast cu diferite tipuri de creații folclorice, dintre care cele mai frecvente au fost cântecele propriu-zise, doinele și piesele de dans. În urma cercetărilor s-au găsit și categorii specifice zonei, cum ar fi piese din repertoriul funebru, nupțial, balade sau cântece propriu-zise. Dintre categoriile pe cale de dispariție se pot enumera: creațiile din repertoriul copiilor, cântecul de leagăn, colindul, bocetul etc. Deosebit de interesante și specifice zonei sunt cântecele de grăniceri (în perioada Imperiului Austro-Ungar) și cântecele de recrutare (în timpul Primului Război Mondial).

3.2 Ornamentația în muzica românilor din Banatul Sârbesc

Ornamentația reprezintă un fenomen pe care creația muzicală îl are în sine. Față de muzica cultă, ce în mare măsură îngreădește acest spirit improvizatoric, muzica de factură folclorică îi dă o mare libertate, dar într-un context estetic specific zonei de proveniență.

Nume mari de cercetători, precum Constantin Brăiloiu și Béla Bartók, vorbesc despre tendința unor interpreți de muzică folclorică de a nu repeta niciodată o anumită frază muzicală. Acest fenomen se poate întâmpla instinctiv, dar de multe ori poate fi și dorit. Concluzia acestor mari cercetători asupra folclorului bănățean este că amploarea melismatică pe care o au unele cântece este de o dată mai recentă. Constantin Brăiloiu constată anumite aspecte ale cântecului tradițional bănățean: predominanța pasajelor simple și multiple; relația de secundă mare ascendentă dintre principalele sunete

cadențiale (la cezură și la final), care creează o anumită ambiguitate raportată la sistemul sonor de referință (subton-treapta I sau treapta I-treapta II-a - cadența bănățeană cu forma sa specifică de armonizare).

4. Tarafuri și orchestre de muzică populară specifice Banatului Sârbesc

În viața culturală a românilor de pe acest teritoriu un segment important îl reprezintă tarafurile și mai apoi orchestrele de muzică populară care au luat naștere din aceste tarafuri. La început, tarafurile erau alcătuite din viori, violă, contrabas și țambal. Tarafurile aveau ca principală activitate participarea la evenimente familiale, precum nunțile și botezurile, mai apoi fiind prezente la serbări și manifestări cultural-artistice în localitatea din care erau sau uneori și în afara lor. Tarafurile bănățene au cultivat și păstrat muzica populară românească sub toate aspectele ei, în ciuda multiplelor influențe.

În perioada interbelică cel mai apreciat taraf din zona de pustă era taraful lui Durain, iar în zona de codru se remarcă taraful Buligonii. Denumirea tarafului Buligonii vine de la numele de familie al celor cinci membri ai componenților săi. Acest taraf a dominat prin muzică zona de la Bega și până la Dunăre, cutreierând sat după sat. Uneori membrii tarafului călătoreau două-trei zile cu trăsura sau pe jos pentru a ajunge la destinație. Melodiile create și culese de acest taraf s-au transmis pe cale orală de la tată la fiu și de la bunic la nepot.

În zona de pustă a Banatului Istoric se remarcă taraful lui Durain, acest taraf purtând numele lui Ion Durain, totodată acesta fiind primul muzician de etnie română care a înregistrat un disc pentru producția muzicală americană Columbia Phonograph Company din New York. Ion Durain este născut în anul 1876 la Seleuș, în tainele muzicii fiind introdus de către învățătorul Ilie Bojin din Seleuș. Ion Durain frecventează diferite cursuri de muzică la Biserica Albă, Vârșeț, Oravița și mai apoi la Lugoj, unde obține și diploma.

Sub influența unor contacte cu marile ansambluri din România, în satele românești de pe teritoriul Banatului Sârbesc se vor consolida pe la mijlocul secolului al XX-lea mai multe orchestre de muzică populară românească, în această perioadă ajungându-se la cristalizarea câtorva orchestre de muzică populară remarcabile și amintim aici câteva orchestre din localitățile românești precum Begheiți (Torac), Ovcea, Mesici și Uzdin. Nucleul acestor orchestre își găsește proveniența în fostele tarafuri sătești. Prima orchestră de coarde este înființată în anul 1949 la Vârșeț în cadrul societății Culturale „Petru Albu”, această orchestră avându-l ca dirijor pe Sever Bunda. Orchestra era formată din paisprezece instrumentiști.

De remarcat este meritul orchestrei „Doina” din Uzdin și a muzicienilor săi pentru ideea de a iniția ”Festivalul cântecului popular din Voivodina”, care ia naștere în anul 1959 la Uzdin și care se desfășoară fără întreruperi de la înființare, anul acesta ajungând la ediția a 57-a, fiind totodată cel mai vechi festival de pe întreg teritoriul Republicii Serbia.

O contribuție aparte la dezvoltarea muzicii populare din Banatul Sârbesc o reprezintă și Orchestra Populară de Coarde a Postului de Radio Novi Sad, înființată în

toamna anului 1949. Odată cu înființarea Orchestrei Radio și a Festivalului de Muzică și Folclor din Voivodina sporește și numărul soliștilor vocali și instrumentiști, fiind descoperiți fie la audițiile organizate de redacția muzicală, fie în evoluția lor pe scena festivalului sau a diferitelor manifestări artistice locale. Aportul Marelui Festival de Muzică și Folclor din Voivodina, cât și al Orchestrei Postului de Radio Novi Sad s-a evidențiat prin îmbunătățirea calității artistice și, totodată, prin scoaterea la iveală a unui valoros fond de cântece inedite din bogata comoară folclorică a satelor bănățene.

4.1 Fanfara și rolul său pe teritoriul Banatului Istoric

Dacă în satele de pustă erau reprezentative tarafurile și orchestrele de coarde, în zona de codru se remarcă fanfarele. Așa se face că numeroși tineri care cântau în fanfară la clarinet sau saxofon încep să-și alcătuiască formații instrumentale. Specificul acestor orchestre este faptul că, pe lângă viori, linia melodică era cântată de suflători (clarinet, taragot, saxofon). În zona de pustă fanfarele au fost înlocuite de către orchestrele de muzică populară, însă în zona de codru fanfarele se păstrează până în zilele noastre, făcând parte din societățile culturale, alături de orchestra de muzică populară și de secția de dansatori.

Fanfarele au avut un rol pozitiv de emancipare a tinerilor din satele românești. Rolul fanfarelor nu era numai de a cânta, ci și de a-i îndruma pe tinerii de la sate, devenind și un centru educativ în formarea personalității și acumularea cunoștințelor generale. Majoritatea membrilor fanfarelor făceau parte și din orchestra de muzică populară a căminului cultural, în acea perioadă fiind o mândrie să faci parte dintr-o fanfară.

Majoritatea fanfarelor din Banat și-au început activitatea în perioada interbelică, excepție făcând fanfara din Coștei, înființată în anul 1910. Acest fenomen e caracteristic pentru întreg teritoriul Banatului, și nu doar pentru Banatul Sârbesc. Apariția fanfarelor în mod tot mai intensificat se produce în anii de după 1922 în Banatul sârbesc datorită influenței puternice a mișcării muzicale din Banatul românesc. Astfel, în anul 1922 ia ființă Asociația Corurilor și Fanfarelor Române din Banat. În perioada interbelică o mare importanță este deținută de organizarea concursurilor de teorie muzicală și dirijat pentru amatorii corurilor și fanfarelor bănățene de pe teritoriul României, având un rol decisiv în formarea fanfarelor calificate pentru societățile muzicale. În acest timp, dirijorii fanfarelor din perioada interbelică sunt instruiți pentru a putea îndeplini această funcție, contribuind în acest fel la formarea și dezvoltarea fanfarelor sătești la un nivel artistic ridicat.

După anul 1922 în Banatul Istoric se înființează 23 de fanfare, aproape fiecare localitate românească având câte una. Fanfarele prind rădăcini adânci, păstrate până în zilele de azi în zona de codru de pe lângă Vârșeț și în jurul localității Alibunar. Pe lângă hora satului, aceste fanfare luau parte și la alte manifestări cultural-artistice, ducând faima cântecului românesc până pe liniile frontului. Perioada predominantă a fanfarelor în viața cultural-artistică a românilor din Banatul sârbesc a fost perioada care a succedat lupta de Eliberare a Iugoslaviei, impunându-se în mod special fanfara „Turturica” din Mesici. După acest model, în perioada postbelică s-au organizat și reînființat fanfare în majoritatea satelor românești, excepție făcând satele din zona de pustă a Banatului sârbesc, unde fanfarele au rămas doar într-o fază de experiment (Ecica, Torac, Sărcia și Uzdin).

5. Concluzii

Dacă din punct de vedere al construcțiilor sonore și al sistemelor ritmice nu există diferențe semnificative între muzica din Banatul Românesc și cea din Banatul Sârbesc, o caracteristică specifică a ambelor o constituie cadența finală, deseori pe treapta a doua de la baza modului său. În ceea ce privește categoriile folclorice, predomină cântecul propriu-zis și cântecele de dans, Banatul Istoric având și câteva creații specifice zonei: melodii ale repertoriului nupțial, funebru, balade sau alte cântece propriu-zise. Populația română din Banatul Istoric a avut permanent obligația să lupte pentru păstrarea valorilor culturale, aflându-se într-un câmp de confluență al diverselor culturi, obiceiuri și tradiții, fenomenul muzical susținând dorința de unitate și cugetare comună.

Bibliografie

- Alexandru, Tiberiu. 1958. *Béla Bartók despre folclorul românesc*. București: Editura Muzicală.
- Bartók, Béla. 1937. *Scrieri mărunte despre muzica populară românească*. Adunate și traduse de C. Brăiloiu: București.
- Boldureanu, Ioan Viorel. 2003. *Cultura populară bănățeană*. Timișoara: Editura Mirton.
- Cocișiu, Ilarion. 1966. *Cântece populare românești*. București: Editura Muzicală.
- Comișel, Emilia. 1967. *Folclor muzical*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Comișel, Emilia. 1986. *Studii de etnomuzicologie*. București: Editura Muzicală.
- Costin, Lucian. [s.a.]. *Balada bănățeană. Studii asupra folclorului bănățean*. Tipografia Craiova.
- Jurma, Gheorghe. 1984. *Descoperirea Banatului*. Reșița: Editura Timpul.
- Lelea, Ion. 1995. *Categorii funcțional tematice și structurale ale folclorului iugoslav și românesc*. Novi Sad: Editura S.L.R.
- Mârza, Traian. 1966. *Cadențele modale finale în cântecul popular românesc*. București: Editura Muzicală.
- Ocolișan Baba, Ileana. 2013. *Lexiconul soliștilor vocali și instrumentiști ai postului de radio Novi Sad*. Panciova: Editura Libertatea.
- Popi, Gligor. 1993. *Românii din Banatul sârbesc*. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Roșu, Costa. 1990. *Frumoasele festivaluri*. Panciova: Editura Libertatea.
- Ursu, Nicolae. 1983. *Folclor muzical bănățean*. București: Editura Muzicală.